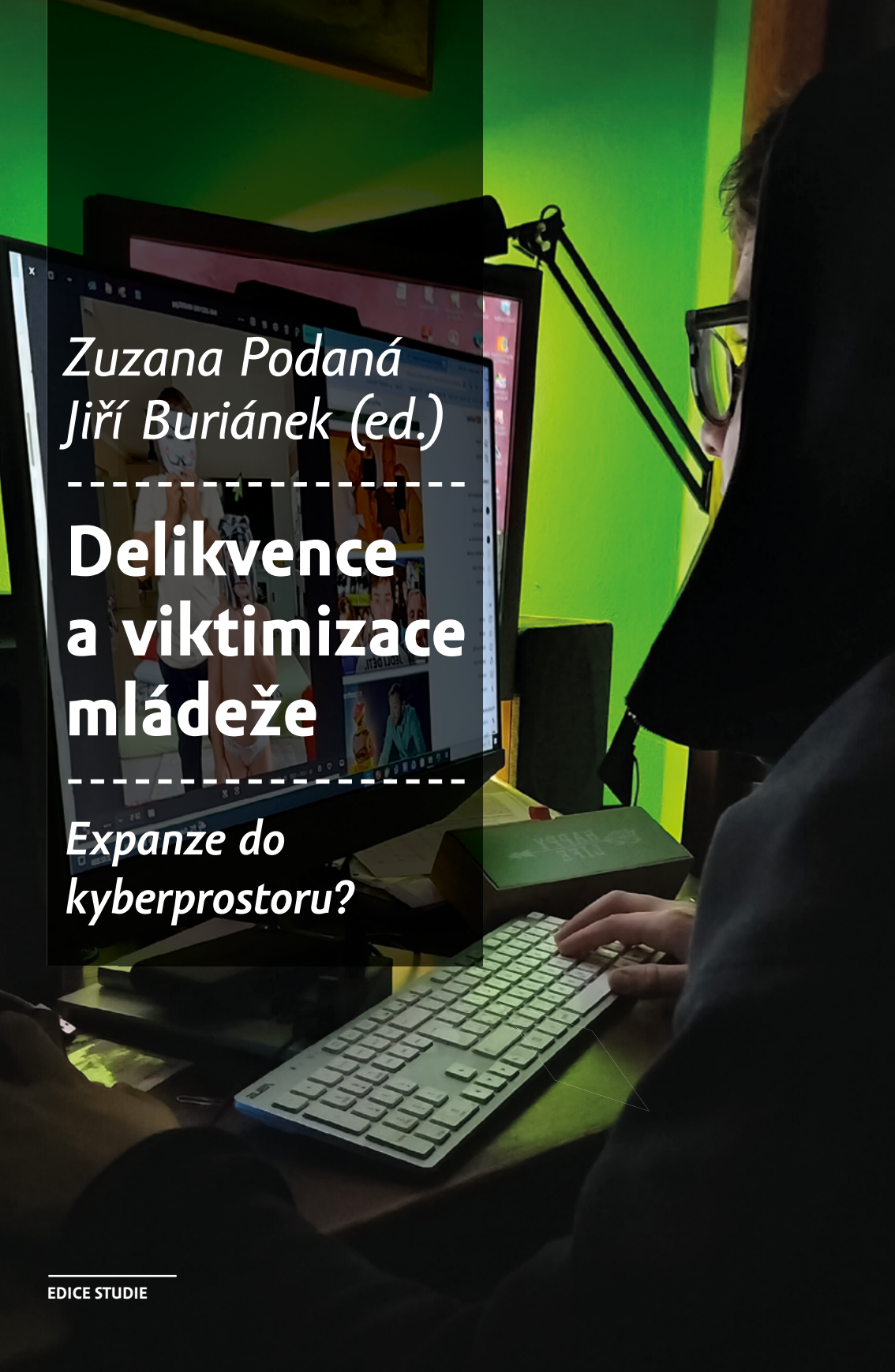

*Zuzana Podaná
Jiří Buriánek (ed.)*

Delikvence a viktimizace mládeže

*Expanze do
kyberprostoru?*

Delikvence a viktimizace mládeže

Expanze do kyberprostoru?

Zuzana Podaná

Jiří Buriánek (ed.)

Recenzovaly:

PhDr. Eva Krulichová, Ph.D.

PhDr. Michaela Veselá Hiekischová, Ph.D.

Autoři:

Jiří Buriánek (kapitoly 1, 10, 12, 16)

Matej Illáš (kapitola 9)

Michaela Krajíčková (kapitoly 14)

Kateřina Líbalová (kapitoly 3, 13)

Pavla Malvotová (kapitoly 7, 8, 10)

Viktorie Paloušová (kapitola 6)

Zuzana Podaná (kapitoly 2, 3, 4, 5, 15)

Tereza Vlčková (kapitoly 1, 3, 11)

Una Sauka (kapitoly 3, 6, 16)

Tato publikace vznikla za podpory specifického vysokoškolského výzkumu, kterou poskytlo MŠMT. Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, poskytovaného Univerzitou Karlovou, vědní oblast Sociology and Applied Social Sciences, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2026

Edice SLON – Studie, 154. svazek / řídí Miloš Havelka,

Jiří Šafr, Jiří Ryba a Alena Miltová

Redakce Nikola Staničková, Alena Miltová

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2026

© Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2026

ISBN 978-80-246-6342-5

ISBN 978-80-246-6376-0 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

Obsah

Předmluva	9
 Kapitola 1	
Úvodem: Delikvence mládeže jako zrcadlo společnosti	13
1.1 Teoretické inspirace projektu ISRD4	16
1.2 Delikvence a kyberprostor	19
1.3 Shrnutí hlavních hypotéz	24
 Kapitola 2	
Metodologie výzkumu ISRD4	26
2.1 Selfreportový výzkum a projekt ISRD	26
2.2 Výzkum ISRD4 a jeho realizace v České republice	28
2.3 Popis výzkumného vzorku	30
 Kapitola 3	
Delikvence mládeže	34
3.1 Zkoumané delikventní činy a jejich prevalence	35
3.2 Delikvence podle sociodemografických charakteristik	38
3.3 Vývoj delikvence ve srovnání s rokem 2013	42
3.4 Shrnutí	46
 Kapitola 4	
Viktimizace mládeže	48
4.1 Viktimizace jednotlivými delikty	49
4.2 Souvislost viktimizace a vybraných charakteristik dětí	54
4.3 Vývoj viktimizace ve srovnání s rokem 2013	60
4.4 Shrnutí	62

Kapitola 5

Život v kyberprostoru

5.1	Delikvence a viktimizace v kyberprostoru	64
5.2	Život online	68
5.3	Percepce kyberdelikvence	72
5.4	Regresní analýza kyberdelikvence a kyberviktimizace	74
5.5	Shrnutí	77

Kapitola 6

Trávení volného času, delikventní kamarádi a delikvence

6.1	Trávení volného času	79
6.1.1	Narůstající osamělost dětí ve volném čase	80
6.1.2	Srovnání různých typů trávení volného času	81
6.1.3	Rizikové a protektivní faktory delikvence související s volným časem	83
6.2	Kontrola aktivit mládeže dospělými jedinci	84
6.3	Delikventní kamarádi	86
6.4	Shrnutí	88

Kapitola 7

Zkušenosti a postoje dospívajících

bez blízkých přátel ve vztahu k delikvenci a viktimizaci

7.1	Předpokládané souvislosti mezi stavem bez přátel, viktimizací a delikvencí	89
7.2	Co víme o českých dospívajících bez blízkých přátel?	90
7.3	Delikvence a viktimizace dospívajících bez blízkých přátel	92
7.4	Shrnutí	97

Kapitola 8

Sociální identita a diskriminace ve vztahu

k delikvenci a viktimizaci

8.1	Sociální identita a její funkce v adolescenci	101
8.2	Sociální identita a skupinová diskriminace ve vztahu k delikvenci a viktimizaci	101
8.2.1	Sociální identita, diskriminace a delikvence	104
8.2.2	Sociální identita, diskriminace a viktimizace	104
8.3	Offline a online sociální identita českých adolescentů dle zjištění z výzkumu ISRD4	105
8.4	Vnímaná skupinová diskriminace českých adolescentů dle zjištění z výzkumu ISRD4	107
8.5	Souvislost sociální identifikace, diskriminace a delikvence	111
8.6	Souvislost sociální identifikace, diskriminace a viktimizace	115
8.7	Shrnutí	117

Kapitola 9	
Škola a delikvence	120
9.1 Tradiční a online delikvence v kontextu školy	120
9.2 Vazba na školu	125
9.3 Vnímání školního prostředí	126
9.4 Souhrnné modely vztahu školy a delikvence	128
9.5 Shrnutí	130
Kapitola 10	
Nová výzva – začlenění žáků z Ukrajiny	133
10.1 Postoje českých žáků a studentů k uprchlíkům	134
10.2 Zkušenosti žáků a studentů z Ukrajiny	140
10.3 Shrnutí	143
Kapitola 11	
Sebekontrola a její vztah k delikvenci	145
11.1 Teoretické vymezení sebekontroly a její vývoj	146
11.2 Měření sebekontroly	147
11.3 Sebekontrola dle vybraných sociodemografických charakteristik	148
11.4 Sebekontrola a delikvence	152
11.5 Shrnutí	155
Kapitola 12	
Postoje k násilí a motivace k pomstě	157
12.1 Vnímání násilí	158
12.2 Revanš, aneb ochota se pomstít	161
12.3 Podmíněnost postojů a jejich efekty	163
12.4 Altruistické motivy revanše (?)	169
12.5 Shrnutí	171
Kapitola 13	
Online hate speech u české mládeže	172
13.1 Výskyt online hate speech podle sociodemografických ukazatelů	173
13.2 Rizikové faktory páčání online hate speech	174
13.3 Shrnutí	180
Kapitola 14	
Oběti nekonsenzuálního sdílení intimních materiálů online	182
14.1 Viktimizace prostřednictvím revenge porn podle sociodemografických faktorů	184

14.2	Rizikové faktory z oblasti trávení volného času a rodinného zázemí	187
14.3	Shrnutí	190
Kapitola 15		
Souhrnná analýza rizikových a protektivních faktorů delikvence a viktimizace		192
15.1	Faktory vstupující do modelu	194
15.2	Analýza rizikových a protektivních faktorů delikvence a viktimizace	196
15.3	Shrnutí	202
Kapitola 16		
Závěrem		204
16.1	Hlavní poznatky výzkumu a co z nich vyplývá	204
16.2	První výsledky mezinárodního srovnání	207
16.3	Závěrečná bilance jako otevřený účet	209
Summary		211
Literatura		215
O autorech a autorkách		235
Jmenný rejstřík		237

Předmluva

Jiří Buriánek

Předmluva ke knize nemá sloužit jako pouhý návod na její použití ani jako marketingový nástroj vytvářející nerealistická očekávání. Právem lze od ní očekávat stručnou informaci o obsahu a cílech knihy. Slouží tedy současně jako mapa i kompas. Vše ostatní – snad s výjimkou obligatorních poděkování – můžeme nechat na zájmu a vytrvalosti čtenáře, který v jednotlivých kapitolách této kolektivní monografie najde řadu nových a aktuálních informací. Kniha ovšem vychází z dat jednoho velkého sociologického výzkumu¹, a tvoří tak poměrně rozsáhlý celek, v němž jednotlivé části na sebe poměrně úzce navazují: i z tohoto důvodu si zasluhuje vstupní komentář.

Monografie se člení do šestnácti kapitol, přitom přibližně první polovina textu se věnuje popisu zkušeností dotázaných s delikvencí i viktimizací v souvislosti se změnami životního stylu dnešní mládeže. Druhá polovina knihy se věnuje faktorům a souvislostem, které dotvářejí obraz delikvence. První dvě kapitoly přitom chápeme jako teoreticko-metodologický úvod do problematiky s důrazem na tematické inovace aktuálního projektu, tedy na problematiku propojení delikvence a viktimizace s pohybem mladých lidí v kyberprostoru. Čtenář zde najde shrnutí dosavadních poznatků, přehled teorií a podrobnou charakteristiku výzkumného vzorku, z něhož kniha vychází.

Ve třetí a čtvrté kapitole se věnujeme standardním i rozšířeným indikátorům nejprve u delikvence, a následně pak i viktimizace, a to ve formě, kterou nabízí selfreportový výzkum, tedy s rozlišením prevalence (výskytu) jednotlivých zkušeností. Zde je možné naznačit i základní trendy vývoje delikvence a viktimizace české mládeže ve srovnání s rokem 2013. Projekt ISRD (International Self-Report Delinquency Study) zahrnuje určitou epidemiologickou

¹ Data pocházejí ze čtvrté vlny *International Self-Report Delinquency Study*, dnes již celosvětové studie zkoumající delikvenci mládeže. Česká část projektu realizovaná v roce 2023 zahrnuje zkušenosti městské mládeže, konkrétně žáků základních a středních škol ve věkovém rozpětí 13 až 17 let. Podrobný výklad historie projektu a popis vzorku čítajícího 2 125 respondentů obsahuje kapitola 2. Etické posouzení výzkumu poskytl Komise pro etiku ve výzkumu FF UK.

linku tam, kde již proběhlo několik vln šetření a kde tak vzniká možnost sledovat dlouhodobější trendy, ideálně pak v porovnání s dalšími zeměmi.²

V kriminologické perspektivě avizujeme jaksí předem, že vedle snah o vysvětlení delikventních sklonů a pachatelství náš výzkum věnuje prakticky stejnou míru pozornosti efektům viktimizace. Dává tak příležitost ke zkoumání jejich případného propojování. Vedle prověřování rizikových faktorů chce odhalit i okolnosti, které působí protektivně, které delikvenci brání nebo ji omezují. Nezaměřuje se tedy pouze na problematiku nastavení sankcí a efektivního odstrašení, stejně tak nespolehá jen na plané moralizování.

Následující kapitoly se pak již věnují faktorům, které delikvenci mládeže ovlivňují: některé přímo, jiné spíše jako její podmínky či kontexty. To druhé platí o kapitole zabývající se specifickými rysy života dnešní mládeže v kyberprostoru, kdy doba strávená na internetu, tedy online, tvoří již nedílnou složku volného času a celkového způsobu života. To se pak odráží i ve struktuře využití volného času a v povaze přátelských vztahů. Šestá kapitola tak znovu potvrzuje poznatek, že delikvence má skupinový rozměr, a že počet delikventních kamarádů naznačuje dispoziční k delikventnímu jednání jedince. Nově si klademe otázku, zda není problémovým činitelem také absence kamarádů, pocit osamění či sociální izolace (kapitola sedmá). Z teoretického hlediska se pak jako důležitá jeví otázka, jestli k delikvenci nevede sociální napětí nebo pocity frustrace navázané na problémy žáků a studentů s vlastní sociální identitou, s pocitem diskriminace nebo znevýhodnění. Těmto souvislostem se věnuje kapitola osmá.

Další dvě kapitoly připomínají význam školního prostředí, přičemž tématu se přímo věnuje kapitola devátá. K ní jsme připojili výsledky bloku otázek na integraci žáků z Ukrajiny, když v kapitole desáté porovnáváme zkušenosti a postoje českých žáků s pohledem takřkajíc z druhé strany. K tradičně zkoumaným prediktorům delikventního chování patří nízká úroveň sebekontroly jedince. Velmi podrobně se tomuto faktoru věnujeme v kapitole 11, která poukazuje na značnou dynamiku vývoje sebekontroly ve vztahu k typu studované školy. Kapitola 12 pak spojuje analýzu vlivu postojů k násilí s nově zkoumanými postoji k pomstě, které se ve světle aktuálních dat jeví jako důležitější. Navíc vytvářejí obecnější rámec pro zkoumání dalších specifických fenoménů spojených s kyberprostorem, kde se můžeme zabývat jak delikventní tendencí (kapitola 13 o hate speech, tj. nenávisných komentářích), tak

2 V této souvislosti data nabízejí možnost víceúrovňové analýzy dat, sledování efektu určitých areálů ve smyslu ekonomickém, společensko-politickém či kulturním. To bude úkolem syntetizujících nadnárodních analýz, takové ambice si naše publikace nechce klást. Ostatně mezinárodní data ještě nejsou plně k dispozici.

i viktimizací (kapitola 14 věnovaná obětem tzv. revenge-porn, nekonsenzuálního sdílení intimních materiálů).

Třebaže se v jednotlivých kapitolách s větší či menší intenzitou věnujeme vlivu jednotlivých faktorů na delikvenci a viktimizaci, cítíme potřebu nabídnout čtenáři komplexnější obrázek. Hlubší analýzu nabízí poslední kapitola, které shrne hlavní rizikové a protektivní faktory, jež jsou důležité i z hlediska hledání preventivních opatření, z hlediska pochopení mechanismů, které delikvenci formují. Plní významnou funkci porovnání závažnosti jednotlivých vlivů či faktorů, proto by měl knihu dočíst až sem každý, kdo se nechce spokojit s bytí i podrobnou mapou terénu, ale chce porozumět hlubším souvislostem.

Poznání těchto klíčových souvislostí je ovšem důležité i z hlediska praktické implementace výsledků výzkumu. Ať už jde o intervence v rovině jednotlivých případů, anebo o širěji zaměřené preventivní aktivity, vždy je třeba uvažovat o vlivu konkrétní situace na jednání jedince, o vlivu prostředí. Výzkum umožňuje všít si podrobněji i takových okolností, jakými jsou třeba celková charakteristika třídy nebo školy, typ studované střední školy. Lze očekávat, že v aktuálním datovém souboru se mohou lépe projevit postupně se diferencující vzdělávací dráhy mladých lidí a dynamika jejich dozrávání, což předchází vlny vzhledem k věkovému omezení výběru neumožňovaly.

V předkládané monografii si tedy klademe za cíl popsat změny ve vzorcích delikventního chování české mládeže v desetiletém odstupu od předchozího výzkumu ISRD³ včetně otázek možného přesunu části aktivit do kyberprostoru. V této souvislosti sledujeme vlivy pohlaví, věku a rodinného zázemí na delikvenci i viktimizaci. Prozkoumáváme i vzájemnou provázanost těchto faktorů. Znovu prověřujeme dříve podchycené rizikové i protektivní faktory delikvence a pokoušíme se o co nejjasnější vysvětlení jinak velmi složitého fenoménu. Činíme tak s vědomím, že je třeba neustále promýšlet předpoklady prováděných analýz a kriticky reflektovat všechna metodologická omezení (Aebi a Jaquier 2008; Thornberry a Krohn 2000). K tomu nás vždy motivovala úzká a velmi dobrá spolupráce s řídící skupinou projektu, ať už ji v minulosti vedli zakladatelé Josine Junger-Tas (jejíž památku při této příležitosti s vděčností připomínáme) nebo Martin Killias, pokračovatelé jako Ineke Haen Marshall, Majone Steketee, Dirk Enzmann nebo Michael Hough, anebo nová generace zastoupená ve výboru jmény jako Anna Markina nebo Janne Kivivuori.

3 *International Self-Report Delinquency Study*, v tomto případě třetí vlna z roku 2013. Podrobnější výklad historie projektu zahrnuje kapitola 2.

Zároveň děkujeme všem studentům sociologie, kteří se zapojili nejen do sběru dat, leč mnozí z nich i do zpracování některých kapitol této knihy⁴. Jejich účast byla podpořena z projektu Specifického vysokoškolského výzkumu „Adaptace aktérů a institucí na vývoj současné společnosti“ (SVV-ADAKIN) realizovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, který se zaměřuje na podporu studentských aktivit. Zapojení studentů jako spoluautorů navazuje na dobrou tradici katedry dávat příležitost začínajícím talentovaným autorům či autorkám, jakkoli to zvyšuje nároky na práci editorů publikace. Poděkování patří také reprezentantům institucí, které podpořily sběr dat v Praze i v Plzni (viz kapitolu 2), a samozřejmě také všem školám a jejich žákům, kteří se do výzkumu zapojili.

⁴ Hlavní řešitelkou studentské části projektu byla studentka Katedry sociologie FF UK Una Sauka a tým spolupracujících studujících zahrnoval Terezu Vlčkovou, Kateřinu Líbalovou, Hryhoriho Maliukova a Markétu Spitzerovou. Celý tým úzce spolupracoval s výzkumníky Katedry sociologie FF UK, kteří výzkum ISRD4 garantovali, dr. Zuzanou Podanou a doc. Jiřím Buriánkem. Oba se podíleli i na předchozích vlnách šetření.

Kapitola 1

Úvodem: Delikvence mládeže jako zrcadlo společnosti

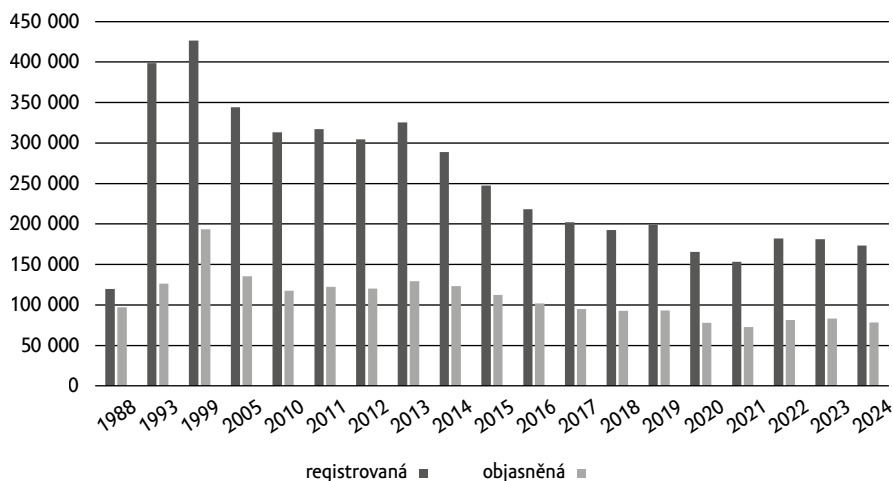
Jiří Buriánek, Tereza Vlčková

Platí-li o mládeži, že představuje předobraz dalšího vývoje společnosti, stává se téma delikvence důležitým hlediskem či dokonce kritériem úspěchu. Z hlediska vývoje jedince to samozřejmě nemusí platit beze zbytku, protože testování norem a vlastních schopností ve vztahu k okolí běžně provází mladistvé zejména v období pubertálního dozrávání. Vývojová kriminologie proto počítá s tím, že pro značnou část mladých lidí bude mít jejich zapojení do společensky neschvalovaných aktivit ráz určitého experimentování nebo kratší epizody bez dlouhodobějších následků. Na druhé straně podíl mládeže na kriminalitě a na dalších negativních jevech ve společnosti podává důležitou zprávu o stavu společnosti, o kvalitě jejího socializačního působení. Jako sociologové víme, že nemůžeme hledat vinu za případné potíže jen na jedné, anebo na druhé straně, že za vše nemůže ona „zkažená mládež“ stejně jako společenské poměry či neschopní vychovatelé (čtenář si sám může dosadit rodiče, učitele, sociální síť, politiky...).

Delikvenci mládeže musíme brát jako důležitý signál či jako výzvu k podrobnějšímu zamyšlení nad jejím stavem, příčinami a souvislostmi. V tom spočívá i její pozitivní funkce, neboť nás vede k úvahám o tom, co je v dnešní době (ještě) normální či přijatelné, co by bylo potřeba trestat, a kde naopak projevit nadhled a toleranci. Vycházíme z uznání toho, že rizika jsou sociálně konstruovaná (Buriánek a Richter 2020) a že jejich hodnocení má svoji vnitřní dynamiku. Ne vždy lze stanovit jasnou hranici mezi přínosem a rizikem: stačí připomenout rozdíl (je až tak zásadní?!) v rámci obvykle ceněného sportování mezi procházkou na běžkách v upravené stopě a adrenalinovým *free-ridem* na lavinovém svahu. To však neznamená, že bychom chtěli nějak relativizovat význam normativních mantinelů.

Pojem delikvence mládeže neplní jenom funkci formální náhrady pro popis jevů jinak trestných u kategorie dětí do 15 let (Marešová 2019). Zahrnuje i celou řadu dalších deliktů či problémových forem chování, které by u dospělých již nebyly předmětem trestních sankcí (což neznamená, že patří mezi společensky schvalované), ale o nichž je známo, že delikventní tendence vyjadřují nebo posilují. Tvoří předstupeň či předpolí delikvence, v empirických

Graf 1.1 Vývoj kriminality v ČR podle dat Policie ČR

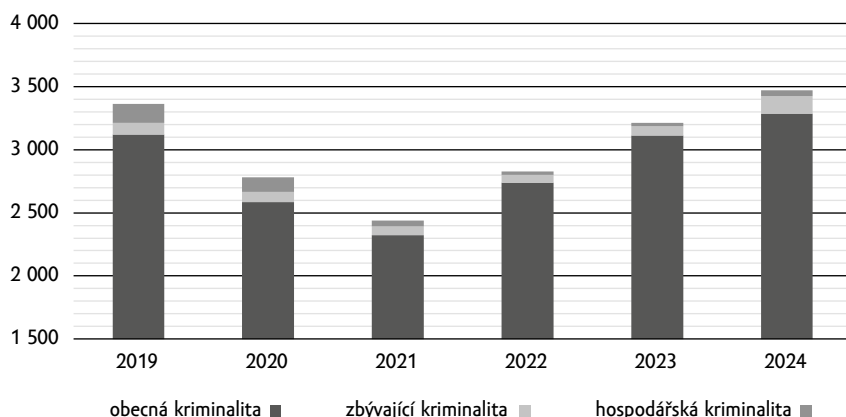
analýzách vystupují často jako silný prediktor zjištěného delikventního po-
 činání. Do delikvence se takto řadí oblasti označované jako rizikové chování
 (požívání alkoholu, drog, sexuální promiskuita) nebo statusové delikty (zá-
 školáctví, útesy, lhaní). Mohli bychom s určitým zjednodušením shrnout, že
 sem patří všechno to, co slušně vychované dítě zkrátka nedělá: asi by bylo
 vhodné doplnit slovo systematicky, protože některé věci si většina dětí jedno-
 duše vyzkouší.

Náš poslední pokus pojednat toto téma v poměrně širokých kontextech
 a souvislostech již slaví desetileté výročí od vydání knihy *Delikvence mládeže.
 Trendy a souvislosti* (Moravcová et al. 2015). Stejně dlouhý interval charakte-
 rizuje obě vlny mezinárodního projektu ISRD⁵, když data pro Českou repub-
 liku byla sebrána v letech 2013 a 2023. Tento odstup umožňuje sledování
 vývoje s relativně malým rizikem zachycení náhodných nebo dobově ovliv-
 něných výkyvů. K takovým lze bezpochyby zařadit vliv pandemie covid-19,
 který se odrazil ve statistikách kriminality obecně, ale projevil se i v údajích
 o kriminalitě dětí a mladistvých. Výzkum provedený v roce 2023 nicméně za-
 chycuje situaci již relativně stabilizovanou.

Pokud jde o celkovou kriminalitu v České republice podle údajů Poli-
 cie ČR, dochází od počátku tisíciletí k jejímu pozvolnému poklesu, který byl
 prohlouben právě v období pandemie, a to zřejmě pod vlivem různých re-
 striktivních opatření (graf 1.1). Podobný trend můžeme vysledovat i na sta-
 tistikách kriminality mládeže, když také v nich nacházíme pokles v letech

5 Představení projektu a způsobu realizace jeho čtvrté vlny ISRD4 v ČR nabízí následující kapitola 2.

Graf 1.2 Vývoj kriminality dětí do 17 let podle dat Policie ČR

2020 až 2022 a návrat na úroveň roku 2019 v roce 2024 (graf 1.2). Zatímco v roce 2013 bylo registrováno 4 937 skutků spáchaných mládeží do 17 let, v roce 2019 to bylo pouze 3 361, takže dlouhodobá tendence poklesu kriminality mládeže se zastavila až v roce 2021.

Je ovšem třeba mít na paměti, že tento obraz delikvence mládeže zřejmě není úplný. Delikventní jednání charakterizuje vysoká míra latence. Na velké množství skutků se zkrátka nepřijde, natož pak aby byly ohlášeny policii. To zakládá dobrý důvod k provádění viktimologických a selfreportových výzkumů, k nimž se řadí i naše celkově již čtvrtá vlna projektu ISRD (Junger-Tas a Marshall 1999). Přitom nejde o to předvedený obraz kriminality nějak zpochybňovat: dříve provedené srovnání našich dat s policejními statistikami mezi lety 2007 a 2013 (Moravcová et al. 2015) ukázalo, že trendy se projevují jako shodné, a že v daném období zřejmě delikvence klesala, i když reálné zapojení dětí do páchaní bylo evidentně větší, než mohou zachytit policejní statistiky. Takový úkol stojí nyní i před naší knihou.

Není to ovšem úkol jediný. V kriminologickém, a z velké části současně sociologickém, zkoumání nehrají čísla o výskytu nějakého jevu nebo počtu pachatelů tu nejdůležitější úlohu, ostatně jsou vždy zatížena chybou měření už proto, že jde o výběrová šetření (Batenburg-Eddes et al. 2012). Výzkumy tohoto druhu dávají skvělou příležitost k hledání souvislostí, podmínek a – s jistou mírou opatrnosti – příčin delikventního jednání (Aebi a Jaquier 2008; Farrington 1999; Jolliffe et al. 2003). Jejich nalezení pak může pomoci při hledání vhodných výchovných postupů, preventivních, ale třeba též legislativních opatření. Sérii mezinárodních výzkumů delikvence mládeže navíc od počátku provází snaha využít nashromážděných dat k testování teorií,

k ověřování nosnosti používaných pojmů či jednotlivých výkladů delikvence. Vzniká tak možnost ověření toho, zda nabízené modely delikventního jednání nacházejí oporu v datech, a to v širokém mezinárodním kontextu, kdy do hry vstupují i lokální podmínky. Ostatně i základní komparativní rozměr projektu je sám o sobě cenný tím, že odráží vliv místních, ekonomických či kulturních poměrů na rozsah a podobu delikvence mládeže v jednotlivých zemích (Junger-Tas et al. 2003; Junger-Tas et al. 2009).

1.1 Teoretické inspirace projektu ISRD4

Na obsahu projektu ISRD by bylo možno dokumentovat vývoj teoretického myšlení v kriminologii v posledních desetiletích. Ještě v roce 2007, kdy bylo v České republice realizováno ISRD2, dozníval vliv **teorie kontroly** (Hirschi 1969; Paternoster a Bachman 2010), která svým akcentem na sociální vazby (*social bonding*) inspirovala počátky projektu ISRD. Ve druhé vlně se již uplatnilo její rozpracování do **obecné teorie kriminality** (Gottfredson a Hirschi 1990; Hirschi a Gottfredson 2000), což vedle zkoumání sociálních vazeb přineslo zájem o koncept sebekontroly. Nicméně dotazník zahrnoval i další tematické okruhy, přinášel informace o rodinném zázemí, prožitých negativních událostech (tím otevíral možnosti pro uplatnění teorie napětí, viz Agnew 1992; Agnew et al. 2002), o stavu sousedství nebo o vzorcích trávení volného času. Dotkl se otázek školního prostředí a jeho případné dezorganizace. Tehdejší výsledky (Buriánek 2008; Marshall a Enzmann 2012; Podaná a Buriánek 2007; Podaná a Buriánek 2013) potvrdily předpoklady obecné teorie kriminality o úloze nízké sebekontroly jako klíčové kriminogenní dispozice jedince: zločin vskutku přináší pachateli okamžité a snadné uspokojení potřeb, vzrušení a dobrodružství, krátkodobé zisky, a to bez ohledu na potřeby dalších lidí. Sebekontrola má povahu určité osobní dispozice, formuje se ale na základě výchovy ze strany rodičů a vzdělávacích institucí. Promítá se do dalších korelátů kriminálního chování, jakými jsou věk, pohlaví, etnicita, vrstevníci, škola, práce, rodinný život atd. Problémy se sebekontrolou mohou rovněž ztěžovat dosažení úspěchu ve škole.

Kontrola chování (Hirschi 1969) prostřednictvím vztahů s ostatními lidmi (*attachment*) se ukázala jako nadále důležitá, nicméně další typy vazeb už se projevovaly často specifickým nebo jen dílčím způsobem: zapojení do konvenčních aktivit (*involvement*) se v případě trávení volného času s vrstevníky odvíjí spíše od jeho kvality a zaměření, protože v některých případech může být rizikové. Přijetí společenských cílů (*commitment*) lze u dětí přece jen omezeně měřit postoji ke škole a ke vzdělávání, ani na zjištění souladu

hodnotové orientace (*belief*) nebylo v šetření dost prostoru, i když základní souvislost je prokazatelná (Podaná 2011).

I když se inspirace obecnou teorií kriminality ukázala jako nosná (srov. Rebellon et al. 2008; Vazsonyi et al. 2001), cílem navazující fáze výzkumu ISRD3 se stalo testování dalších teorií, konkrétně teorie procedurální spravedlnosti (Tyler 2006), teorie situačního jednání (Wikström 2004) a **teorie institucionální anomie** (Messner a Rosenfeld 2007). Teorie institucionální anomie (IAT) rozvíjí klasickou teorie anomie Mertona (2007, původně 1938) operující s rozporem mezi kulturně uznávanými cíli (především finančním úspěchem) a institucionálně definovanými prostředky k jejich dosažení. Messner a Rosenfeld (2007) kritizují její omezení pouze na studium těchto prostředků a jejich nerovnoměrnou distribuci mezi členy společnosti, zatímco hlavním zdrojem anomie je podle nich nerovnováha institucionální struktury. Jako potenciálně kriminogenní vidí dominantní postavení ekonomicky orientovaných institucí a pronikání jejich principů do dalších institucionálních sfér, jako jsou vzdělání, rodina, náboženství nebo politika, jejichž vliv slábne (mimochem: stejnou váhu či funkcionalitu všem těmto subsystémům přisuzoval ve své teorii Parsons, 1951). Na Mertonovu koncepci ovšem navazuje také poměrně obecně koncipovaná **teorie strainu** (Agnew 2006; Agnew 2020), která sleduje spíše individuální dimenzi a nevyhýbá se psychologické interpretaci. Zkoumá delikventní reakci na osobní frustraci a traumata všeho druhu, klade si otázky po úloze ztráty perspektivy jedince směrem k budoucnosti. Proto i na tento pohled budou některé z kapitol odkazovat.

Teorie situačního jednání (SAT) podle Wikströma (2004; Wikström a Treiber 2007; Wikström a Treiber 2009) předpokládá, že člověk si vybírá z různých alternativ jednání, které vyplývají z jeho individuálního nastavení a z konkrétní situace. Výsledkem propojení individuálního sklonu k porušování společenského řádu (zde se spojuje osobní morálka se sebekontrolou) a specifik kriminogenního prostředí, vhodného pro jeho porušení (morální kontext, riziko případné sankce), pak může být delikvence. Mechanismy kontroly (vnitřní reprezentuje sebekontrola, vnější odstrašení) však do celého procesu vstupují jen tehdy, pokud se překročení normy ukáže jako jedna z možných alternativ jednání. Uvedená teorie rozšířila spektrum pozornosti výzkumníků o morální aspekt, což mimochem otevírá cestu k úvahám o možné roli konceptu zahanbení (Braithwaite 1989).

Tyler (2006, původně 1990; srov. Homolová 2014) polemizuje s teorií kontroly a považuje způsob udržování společenského řádu prostřednictvím sankcí za málo efektivní, protože vyžaduje příliš mnoho finančních prostředků. Naopak podle jeho **teorie procedurální spravedlnosti** platí, že

pokud lidé věří v základní hodnoty a normy společnosti, jsou ochotni respektovat i názory autorit a institucí. Vnímaná legitimita trestněprávních institucí (především policie a soudů) podporuje dodržování zákonů a přispívá k reprodukci společenského řádu (srov. Walters a Bolger 2019). Z hlediska zkoumání delikvence mládeže se jako významné jeví nejen autorita školy a učitelů, ale zejména důvěra v policii (Farren et al. 2018; Homolová 2012; Homolová 2015; Jackson et al. 2012).

Přitom samozřejmě platilo jisté zásadní omezení v tom, že některé složky původních modelů nebylo možné pokrýt bezezbytku, takže při testování bylo třeba vycházet z určitých aproximací. Výhodou ovšem zůstal rozsah sebraného datového souboru, možnost testování modelů v různých kulturních podmínkách, a v neposlední řadě též šance na porovnávání jednotlivých teoretických přístupů mezi sebou navzájem.

Z předchozí rekapitulace teoretických východisek ISRD2 a ISRD3 by se mohlo zdát, že výzkum kladl větší důraz na jedince, jeho socializaci a morální ukotvení. Je sice pravdou, že vliv strukturního uspořádání společnosti se do individuálního dotazníku promítá jen poměrně obtížně, na druhé straně výzkum vždy sledoval ty aspekty, které mohly ukazovat na efekty společenské nerovnosti nebo diskriminace. Nejde jen o nerovnosti v ekonomickém postavení, výzkum se cíleně zaměřoval na situaci migrantů, na možné projevy diskriminace náboženské nebo etnické a jejich vztah k delikvenci i k viktimizaci.

Staronovým tématem se v ISRD4 stává oblast postojů k násilí, které se uplatnily jako poměrně zřetelný prediktor delikvence ve druhé vlně ISRD2 (Buriánek 2008). Přinejmenším z pohledu reportování médií o situaci na školách se zdá, že se tato problematika začíná až nezdravě aktualizovat. K tomu pak přistupuje i nově zařazená oblast **zkoumání odvetného násilí**, která hledá odpovědi na otázku, nakolik může být uplatňování násilných forem jednání legitimizováno kulturním vzorcem práva na obranu nebo na odvetu. Jde o téma nové a u nás málo probádané, o to zajímavější jsou poznatky předkládané v kapitole 12. V každém případě stojí za to upozornit čtenáře na typickou perspektivu, která se v méně nápadné poloze prolíná i s dalšími tematickými okruhy knihy: jde o střídání či prolínání role pachatele a role oběti. Empirická data v oblasti delikvence mládeže již delší dobu naznačují, že svět v tomto ohledu není černobílý, jako by na jedné straně stáli oškliví pachatelé, a na druhé nešťastné oběti. Ne snad, že by neexistovaly nevinné oběti nebo že bychom je měli začít obviňovat z podněcování delikvence: cesty k delikvenci nebo k delikventní kariéře bývají arciť složitější a řetězce událostí nebo působení jednotlivých faktorů se rozplétají jenom obtížně. Průřezová šetření nenabízejí mnoho možností, jak takovou dynamiku vývoje

postihnout. Téma pomsty či odvetného násilí ovšem určitý prostor k analýze přeci jen poskytuje.

I když byla problematika důsledků migrace věnována velká pozornost již v předchozích vlnách šetření (řadu příspěvků shrnují Roché a Hough 2018), aktuální dotazník byl doplněn o **téma identity menšin a možné diskriminace** (srov. Pauwels a de Waele 2014). V českém prostředí jsme se rozhodli toto téma dále rozšířit a reagovat na specifickou situaci uprchlíků z Ukrajiny po ruské invazi v roce 2022. Výsledky zkoumání postojů a zkušeností českých i ukrajinských žáků ochotně představujeme v kapitole 10.

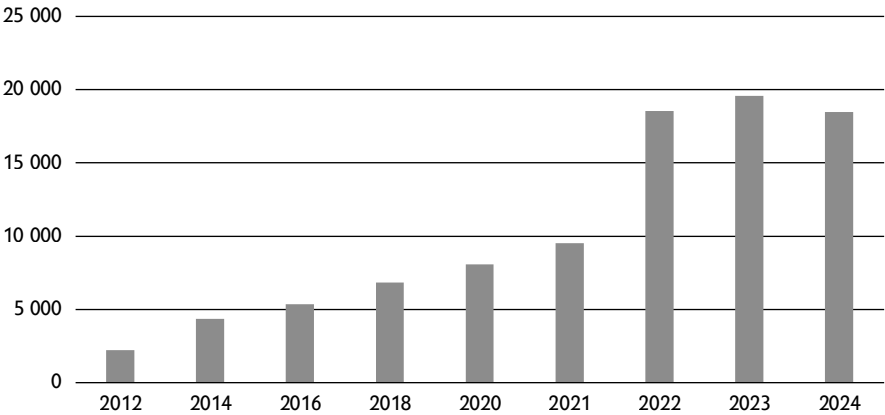
V poslední vlně tak zřejmě nechybí žádný z rizikových, ale stejně tak protektivních faktorů, i když je jejich množina zjevně dosti rozsáhlá. Snaha o jejich podchycení se projevila v rozšíření okruhu indikací, takže namísto prohlubování teoretického zázemí v současnosti usilujeme o postižení dalších nabízejících se souvislostí nebo i nových témat či fenoménů. Na prvním místě zde musíme zmínit větší zájem o téma **delikvence páchané v online prostředí**, protože se již delší dobu vynořuje otázka, zda statistikami zachycovaný pokles kriminality mládeže není ve skutečnosti pouhým důsledkem přesunu problémového chování do virtuální reality, což samozřejmě vede k ještě vyšší míře latence. Vlastně poprvé zde vzniká možnost systematicky porovnávat podmíněnost tradičních (offline) a „nových“ forem kriminality nebo rizikového chování. Hodláme ji plně využít při zpracování jednotlivých kapitol. Na tomto místě nabídneme základní zarámování tématu a přehled některých poznatků a východisek.

1.2 Delikvence a kyberprostor

Počítačová kriminalita představuje jedno z největších globálních rizik, a nadále se znepokojivě vyvíjí. Zahrnuje široké spektrum nezákonných činností prováděných online s využitím digitálních zařízení nebo informačních technologií. Mnoho tradičních typů trestné činnosti, jako jsou podvody, krádeže nebo zločiny z nenávisti, může být nyní páchána online v kyberprostoru, který nezná hranic, což významně rozšiřuje hrozbu kybernetické kriminality (Donalds a Bryson 2019). To vše se samozřejmě projevuje i v českém prostředí, konkrétně pak ve statistikách Policie ČR (graf 1.3), když v roce 2022 dosáhl její podíl zhruba desetiny celkového objemu registrované kriminality (Kopecký 2024).

Rostoucí trend zachytili již před časem také Vlach et al. (2020), kteří ve statistikách počtu činů v kategorii „poškození a zneužívání záznamu na nosiči informací“ (§230–232 zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku)

Graf 1.3 Trend ve vývoji kyberkriminality v ČR

Zdroj: Zpráva o situaci v oblasti bezpečnosti a veřejného pořádku na území České republiky v roce 2024⁶

objevili v roce 2000 pouze 11 činů, zatímco v roce 2009 69 činů, v roce 2012 už to bylo 178 skutků, aby v roce 2019 překročil počet těchto skutků tisícovku. Podle policejních statistik se mezi roky 2023 a 2024 poprvé snížil tento počet z 1 909 na 1 317; tato čísla jsou nižší než údaje v grafu proto, že řada případů kyberkriminality spadá evidenčně do jiných kategorií, například jde o silně zastoupené podvody na internetu.

O právních aspektech vymezení kyberkriminality referují aktuálně Kudrlová et al. (2023). Jejich studie navíc přináší poměrně detailní a cenný přehled o podobě konfrontace dospělé populace s touto problematikou v praxi. O zapojení dětí a mladistvých do této oblasti vypovídají také čísla o počtu dětských obětí (do 17 let věku) postižených kyberkriminalitou. Vzhledem k očekávatelné latenci jsou poměrně nízká, jde ovšem o velmi závažnou trestnou činnost (dominují zde pornografie, sexuální nátlak a vydírání). Mírně pozitivní zprávu přináší tabulka 1.1 v tom směru, že v této oblasti se nesetkáváme s jinak hroživým trendem nárůstu kyberkriminality. Je možné, že se již začínají projevovat efekty osvěty a prevence.

Tabulka 1.1 Kyberviktimizace dětí do 17 let věku, ČR
(počty obětí podle Policie ČR)

2019	2020	2021	2022	2023
466	394	437	530	427

⁶ Zpráva (MVČR 2024) konstatuje pokles kybernetické kriminality v roce 2024 o 5,6 % proti předchozímu roku.

Pro většinu českých dětí představuje pobyt na sociálních sítích běžnou součástí jejich každodenního života. Zcela jistě na nich nehledají jenom informace ke školní přípravě nebo příležitosti ke komunikaci s kamarády. Větší část teenagerů může oslovovat skutečnost, že jim internet nabízí únik z reality a zdánlivě bezpečný prostor pro jakýsi alternativní a zároveň atraktivnější život (Wall 2007). Vzhledem k formativní povaze fáze dospívání může pohyb ve světě neomezených možností, které internet nabízí, vyústit v experimentování s identitou a s explorativní sebe prezentací. Tento jinak prospěšný nástroj na podporu rozvoje dospívajících se tak může stát také rizikovým faktorem ve vztahu k delikvenci už proto, že přispívá k narušení identity (Borca et al. 2015; Valkenburg a Peter 2008). Sami mladí lidé svět počítačů a sociálních sítí jako příčinu kriminality spíše nevnímají (Večerka 2012).

Teenageři, kteří se orientují na kyberkriminalitu, často nedostatečně nebo nesprávně chápou právní a morální důsledky svých online jednání, jejichž chabé normativní ukotvení nesnese srovnání s jejich pokročilou digitální kompetencí. Výzkumy naznačují, že mladí lidé jsou obzvláště náchylní k zapojení do kybernetických trestných činů kvůli své zvýšené impulzivitě, vyhledávání senzací a sklonu k riskantnímu chování (Goldsmith a Wall 2019; Steinberg et al. 2008). To může vést k aktivitám, které sahají od zdánlivě neškodných žertů až po závažnější trestné činy, jako jsou nenávistné komentáře nebo sdílení nevhodného obsahu, z nichž všechny mají potenciální právní důsledky. Fenomén **digitálního driftu**, o kterém pojednává Goldsmith a Brewer (2015), zachycuje, jak se mladí lidé mohou postupně a téměř náhodně ocitnout v kriminální sféře kvůli přesvědčivé, a často dokonce manipulativní povaze internetu, která vyvolává pocit, že určité přínosy či zážitky jsou vnímány jako neodolatelné (Alter 2017). To se vztahuje i na přestupky označované jako kyborgské zločiny, jež představují specifický typ kybernetické kriminality, který zahrnuje vzájemné propojení akcí člověka i počítače (van der Wagen a Pieters 2015).

Goldsmith a Wall (2019) popisují čtená lákadla internetu, onu svůdnou bažinu, jak ji nazval Vaidhyanathan (2011), která může mladé lidi svést k překročení tenké hranice mezi žertem a trestným činem. Zatímco Cooper (2000) původně identifikoval tři významné výhody – dostupnost, nízké náklady a anonymitu, Goldsmith a Wall (2019) později rozšířili model o čtyři další svůdné prvky internetu – hojnost, ambivalenci, vzrušení a asymetrii. Anglické názvy těchto charakteristik umožňují jejich sloučení do **seznamu „7 A“** (sedmi „áček“).

Přístupnost (*accessibility*) zahrnuje snadnost použití, doprovázenou pocitem mistrovství a rychlostí přístupu (Goldsmith a Wall, 2019). Internet je dnes dostupný téměř odkudkoli a kdykoli, stal se běžnou součástí života

mladých lidí. Intenzivní zacházení s digitálními zařízeními již od útlého věku vede k rozvoji specifického zaměření na jisté dovednosti a kompetence, které však dospívajícím často chybí v jiných oblastech života. Digitální zdatnost bývá vrstevníky často oceňována (zvláště pak mezi hráči a hackery), a proto se zapojení do online aktivit dále posiluje. Podle Walla (2017) má například právě hacking často kořeny v hraní počítačových her, během kterého je mladý člověk mnohdy postupně odveden od poctivého hraní k využívání různých „cheatů“, tedy ve své podstatě k podvádění, k učení se některým hackerským strategiím, a později dokonce potenciálně ke skutečným trestným činům. Studie Hutchings a Chua (2016) v tomto směru potvrdila, že hackery jsou výrazně častěji muži v mladém věku. Kromě snadného používání a pocitu technologického mistrovství je období dospívání zaměřeno na hledání zážitků a podstupování rizika, čemuž vychází vstříc rychle se rozvíjející dynamika internetu, která podporuje určitou úroveň dezinhibice, ztráty zábran a spontánnosti projevu (Suler 2004; Valkenburg a Piotrowski 2017).

Cenová dostupnost (*affordability*) se týká minimálních nebo dokonce nulových finančních nákladů spojených s používáním internetu, platform sociálních médií nebo nejrozličnějších písemných a obrazových materiálů. To se vztahuje i na mezi mladistvými rozšířenou tendenci nelegálního stahování, tj. pirátství v oblasti autorských práv. Jelikož většina online obsahu je zdarma a potřebné dovednosti k nelegálnímu stahování se dají snadno získat, jedná se právě o jeden z činů, který se pohybuje na pomyslné hranici kyberkriminality – mladí lidé mnohdy ani nevnímají nemorálnost či dokonce trestnou povahu nelegálního stahování (Goldsmith a Wall 2019).

Cestu k experimentování se svou identitou a sebe prezentací otevírá anonymita (*anonymity*), jakožto třetí významná výhoda internetu. Výzkumy ukazují, že anonymita není jen důležitým rizikovým faktorem souvisejícím se zapojením do kyberšikany (Barlett et al. 2016; Barlett a Helmstetter 2018), ale také zvyšuje tzv. bystander efekt, neboli efekt přihlížejících (Macaulay et al. 2022; You a Lee 2019). Právě tyto na první pohled nevinné bystander efekty mohou přispívat normalizaci rizikového chování a k erozi norem. Anonymita totiž poskytuje pocit ochrany před kritikou, soudem, trestem a celkovou odpovědností za své činy, a tak oslabuje morální úsudek a sebekontrolu (Runions 2013).

Další svůdný rys internetu, který popisují Goldsmith a Wall (2019), reprezentuje hojnost (*abundance*), která je úzce spojena s cenovou dostupností a přístupností. Množství možností, materiálů a informací, kterým jsou uživatelé internetu vystaveni, nabízí mnoho lákavých příležitostí.

Inkoherence a ambivalence (*ambivalence*) internetu odkazuje na jeho rozmanitý a mnohostranný obsah, který ovlivňuje mladé lidi rozporuplnými